

MÄLESTUSED

1968 ja 1988, eripedagoogika murranguaastad¹

JAAN KÕRGESAAR

Käesolev kirjutis põhineb eeskätt isiklikel materjalidel. Püüan selles kajastada taasiseseisvumisaegse ülemineku kontekstis eripedagoogika akadeemilist arengut ja väljundit ühiskonda. Ülemineku aastaid endid võiks selle teksti rõhuasetuse mõttes piirata aastatega 1985 kuni 1995 ehk karskuskampaaniast ja perestroikast Eesti Vabariigi ülikooliseaduse ja ka Tartu Ülikooli seaduste kehtestamiseni. Akadeemiline areng ise on eriala ülikoolis püsimise eeltingimus, ülikoolis püsimata jääks andmata ka panus ühiskonda.

¹ Toimetatud ettekandest eestikeelse Tartu Ülikooli 95. aastapäeva puhul 5. detsembril 2014 Tartu Ülikooli muuseumi korraldatud konverentsil, mis kutsus tagasi vaatama sotsiaalteaduste arengule.

Tagasivaade eripedagoogika eriala arengule Tartu Ülikoolis

Avaramaks ülikoolipõhiseks tagasivaateks meenutatagu, et Teise maailmasõja järgsetel kümnenditel ei olnud uute erialade avamine Tartu ülikoolis sage nähtus. Ühiskonnateadustest avati ajakirjanduse lisaeriala eesti filoloogia juures aastal 1954 ja majanduskübernetika aastal 1967. Laiemalt vaadates oli märkimisväärne üleliidulise haardega spordimeditsiini eriala avamine aastal 1959 (toimis aastani 1992). Käesoleva teema seisukohalt on eriti oluline 1968. aasta, mil majandusteaduskond iseseisvus ehk eraldus senisest ühisteaduskonnast õigusteadusega ning võeti vastu esimesed üliõpilased psühholoogia ja **eripedagoogika** erialale (siis defektoloogia nime all; vastav kateeder avati 1972). Seevastu näiteks sotsioloogia 1960. aastail hoogustunud areng päädis esimeste üliõpilaste vastuvõtuga sootuks hiljem, 1989. aastal.

Eripedagoogika tõi nimelt Tartusse eesti filoloogi Ester Lepiku tegevus logopeedia vallas ning akadeemik Heino Liimetsa ja haridusministri kohalt ülikooli rektoriks tulnud Arnold Koobi mõjukas toimimine. Nõukogude Liidus õpetati eripedagooge (siis defektolooge) välja tavapäraselt pedagoogilises instituudis ja õpe päädis lõpueksamiga, mitte lõputööga. Pedagoogiline instituut aga asus Eestis tollal Tallinnas. Et eriala avamine paremini 20. sajandi aegruumi paigutuks, märgitagu, et Peterburis ja Moskvast valmistati eripedagooge ette juba enne Esimest maailmasõda, Leedus Šiauliais ja Soomes Jyväskyläs alustati 1950. aastate lõpul, Lätis Liepājas 1969. Lääne-Euroopas loodi ja täideti esimene eripedagoogika professor Zürichis 1931. aastal.

Muidugi erinevad eriala areng eellood. Eripedagoogika eriala arengule, küllap veidi ka psühholoogia statsionaarsele vastuvõtule ülikoolis rajas põhja eelnenud sajandi jooksul aina pikenenud ja pingestunud koolikohustus ning seda täitma kohanenud haridussüsteem – tugiõppe näited ja esimesed eriklassid tavakoolis, kiiresti kasvav erikoolide võrk, esimesed erirühmad koolieelsetes ja kutseõppeasutustes koos kooliülese tugisüsteemi algetega, milles 1960. aastail tegutses mõnikümmend väljaspool Eestit õppinud asjatundjat (vt tabel 1). Seda tausta täiendab mõnede silma- ja kõrvaarstide, neuroloogide

ning psühhiaatrite hootine huvi puuetega laste sõeluuringute, ravi, rehabiliteerimise, õppe, tööelu ja hoolekande vastu ning panus nende valdkondade arendamisse. Sajandivaates süvenes Eestis vajadus eripedagoogika järele koolikohustuse aastate lisandudes (1920–1958 samm-sammult 4/6, 7, 8 aastat; 1971 – 11 aastat; 1986–1992 – 12 aastat); oma panuse andsid vastsündinute ja traumeeritute ellujäämist toetav meditsiiniabi ning inimõiguste tõlgenduse oluline avardumine 1970. aastail, mis jõudis Eestisse nimelt üleminekuaastail. 1992. aastal üheksa-aastaseks lühendatud koolikohustus ei toonud eripedagoogikavajaduses tervikmahus kaasa kuigi suurt langust. Esmajoones nõrgenes küll kümneks-viieteistkümneks aastaks surve arendada (nüüd vabatahtlikule!) gümnaasiumiastmele suunatud õppe toetamist ehk tugisüsteemi, mille elemente oli näha nn täistsüklikkoolides alates 1970. aastatest ja taas juba uuel aastatuhandel. Edasi, alates 1990. aastatest kahanesid järjepanu maa-abikoolide vastuvõtuarvud, põhjuseks esialgu üleminekuaastate üldine vaesus ja vanemlike õiguste jõustamine kooli võimetustamise arvelt, hiljem aga laste arvu langus ja asustuse kohatine hõrenemine. Samas loodi justkui kahnemisele vastukaaluks nimelt 1990. aastatel lapsevanemate eraalgatusel uut tüüpi õppeasutusi, sh raskemate puuetega lastele.

Tabel 1. Koolikohustuse toetamine 1915–2015

Koolikohustus klassides	Toetus
3 (1915)	Klassi kordamine
4 või 6 (1920.-1930. aastad)	3 linna-abikooli, 3 asutust EKRIga* lastele
7 (1949)	3 uut erikooli-lastekodu, 2 uut asutust EKRIga lastele, aineolümpiaadid
8 (1958)	14 uut abikooli, 4 asutust EKRIga lastele, logopeediapunktid, süvaõppe-klassid ja -koolid
11 (1972)	Tasanduskoolid, eriklassid, logopeedilisteks nimetatud õpiabirühmad
12 (1986)	Kaasamisretoorika, mõned uued eriõppeasutused
9 (1992)	Era- ja munitsipaalkoolid, sh mõõduka intellektipuude ja EKRIga laste (autismispekter, ATH**) õpilaskodud, sh nn Tootsi klassidega, tasemerühmaõpe, kaitstud töökohtade vähene-mine või kadumine, koduõppe laienemine
Alates 2000	Kaasamisretoorika, rahastamisvõnked, nõustamislohitus, koomalevõtt perifeerias

*EKRI: emotsionaalsed ja käitumiseraskused

**ATH: aktiivsus- ja tähelepanuhäire

Kui eriala vastuvõtu avamine aastal 1968 oli esimene murrang,² siis aastatel 1985–1995 toimus teine. Vaid sümmeetria ilu ja pealkirja lühiduse voorus lubavad teist murrangut tähistada nimelt 1988. aastaga. Üle 400 selleks ajaks ülikooli lõpetanud eripedagoogi ees avanes 1980. aastail rohkesti uusi võimalusi, samas pandi nende töökspidamised ka tõsiselt proovile, esmalt karskus- (alkoholilembuse seostamine puuetega laste sünniga), seejärel kaasava hariduse kampaaniaga. Väitluses nendega, kes defektolooge stagnantideks sildistasid, tuli kasutada nii teadmisi kui ka ametipositsiooni ja kavalust. Esmajoones taheti stagnandi tiitliga häbistada eripedagooge, kes justkui laste huve eirates soosinuksid erivajadustega laste õpetamist lahus tavaõpilastest, mis olla „mujal maailmas“ unustatud teema. Laiemalt võis selle saada, kaitstes mistahes Nõukogude Liidu aegset asutust või toimimisviisi.

Eripedagoogika kateedrit juhatas aastail 1987–1992 ehk õppe-oolide loomiseni dotsent Ants Reinmaa, varem olid juhatajad dotsendid Karl Karlep (1977–1987) ja Voldemar Vääränen (1972–1977). 1992. aastal loodi eripedagoogika osakond (edaspidi osakond), mille moodustasid kaks õppetooli. Samal aastal valis ülikooli nõukogu ka õppetooli täitjad, logopeedia ja emakeele erimetoodika professoriks Karl Karlepi ning erivajaduste pedagoogika professoriks nende ridade autori. Nimetatud kahe õppetooli vahel jagunesid nii senised seitse kandidaadikraadiga (lisaks eelnimetatutele Viivi Neare, Eha Viitar, Tiiu Aunapuu, Eve Kärner) kui ka kraadita õppejõud (Tiiu Puik, Kaja Plado, Ülle Toome-Kuusik, Marika Padrik jt). 1993. aastal kaitses pedagoogikadoktori väitekirja Karl Karlep. Kõrvalepõikena: eelmine ja esimene lähedase nimetusega teaduskraad anti Tartu Ülikoolis 1939. aastal Juhan Torkile eestikeelse töö eest ja rohkem seni selliseid polegi, sest alates 1995. aastast kaitsetakse Eestis, sh Tartu ülikoolis mistahes eriala väitekirju ikka ja aina filosoofiadoktori kraadi saamiseks. Täiendades Ants Reinmaa 1988. aastal avaldatud ja viidatud ülevaadet: Moskvast jõudis aastatel 1971–1993 kandidaadid teaduskraadini kokku 11 eesti eripedagoogi, viidatus jääb neist osutamata vaid Ene Mägi (siis Veskiväli), kes kaitses aastal 1993.

² Ants Reinmaa, „Tartu Ülikool defektoloogiaosakond õppe-teaduskeskusena aastail 1968–1988“, *70 aastat Eesti ülikooli*, Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, XXII (II) (Tartu, 1989), 15–26.

Karl Karlep jätkas pärast kraadi saamist koos kaastöötajatega (Kaja Plado, tegevpedagoogid Eha Vihm, Ana Kontor ja Krista Sunts jt) viljakat keeleõppevara loomet erivajadustega lastele (Nõukogude Liidu aastail haridusministeeriumi, kirjastuse Valgus, hiljem kirjastuste Kabral, Avita, Studium jt väljaannetena) ning vastava metoodika osas üliõpilastele TÜ Kirjastuse väljaandel aastail 1998–2003.³ Peab märkima, et nimetatud keeleõppe metoodika ja õppevara potentsiaal on seni tavaalgõppes teenimatult alakasutatud.

1980. aastate teisel poolel andsid eriala vilistlased tooni juhtivates linnaerikoolides, töötasid haridusministeeriumis, õpetajate täiendusinstituudis, linnavalitsustes, juhtisid õppeasutusi. Kosunud oli koolieelne ja kliiniline logopeedia. Akadeemiliste eripedagoogide ehk ülikoolirahva 1980. aastail hüppeliselt tõusnud kvalifikatsioon ja staatus aitasid eriala professionaalidel väidelda 1985. aasta karskuskampaania käigus aktiveerunud naiiveugeenikutega, kohaneda nii 1988. aasta õpetajate kongressi ja rehabilitatsioonikonverentsi käigus lansseeritud kaasamiseufemismide kui varem vähe kasutatud autismi- ja tähelepanuvaeguse diagnoosidega, laiemalt aga rääkida kvalifitseeritult kaasa kaasava hariduse poliitika asjus.

Alates 1988. aastast laienesid võimalused võrrelda kohalikku, „Moskvaga“ tembitud teooriakäsitlust ja praktikat põhja- ja lääne-naabrite omaga. Siinkirjutaja stažeeris 1987. aastal üheksa kuud USAs Oregoni ülikoolis, 1989. aastal külastas kateedri pere Jyväskylä ülikooli eripedagooge, 1990. aastate algupoolel osalesid mitmed meist õppereisidel Põhjamaades, Kesk-Euroopas ja Kanadas. Annetustena laekus soome-, saksa- ja ingliskeelset erialakirjandust. Suurim nihe toimus aga veidi väljaspool vaadeldavat perioodi ehk aastatel 1995–1998, mil euroliidu hästi rahastatud struktuurne nn Tempuse projekt ühendas Tartu, Tallinna ja Narva eripedagoogid kolleegidega Jyväskylä, Manchesteri ja Bremeni ülikoolidest. Algasid õppereisid, konverentsid ja suvekoolid, soetati, tõlgiti ja avaldati kirjandust ning täiendati arvutiparki. Omamoodi huvitav oli Tempuse partneri leidmine. Et Lätis Liepājas ei jõutud eripedagoogide koolitamisega kaugõppest edasi, oli tartlaste esmane Nõukogude Liidu

³ Karl Karlep, *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998); *Emakeele abiõpe*, I (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999), II (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2003).

aegne akadeemiline Balti partner Šiauliais. Külastasime innukalt nende iga-aastaseid jaanuarikonverentse, üliõpilasreisid peale selle; sealt tuldi tavapäraselt meie viie-aasta-sagedusega konverentsidele. 1994. aasta jaanuaris kohtaski siinkirjutaja Leedus Michael Johnsonit Manchesteri Metropolitan ülikoolist, kes nõustus kavandama teistki koostööprojekti Baltikumis lisaks vastalanud Leedu projekte. Varajase eurokoostöö projekte oli tollal Eestis liikvel rohkesti; osakonna vilistlasi (Liivi Türbsal, Jana Pillmann, Sirje Hänni, Tiina Kivirand jt) leiab praktikas laialdast resonantsi tekitanud kooli ja koolieelset hariduselu edendanud arendusprojektide juhtisikute seast (Hea Algus, Omanäoline Kool).

Taasiseseisvumisaegse akadeemilise eripedagoogika uuenduse sisust ja vormist

Kui majandusteaduses tähendas taasiseseisvumine pealtnäha eeskätt plaanimajandusõppe asendamist turumajandusõppega, siis olemuslikult hoolimis- ja halastusideoloogiast kantud eripedagoogikas poliitpöördeid sisuliselt ei vajatud. Samas toimus sügavaid muudatusi, mida ainuüksi retoorika ei saanud kajastada või ületada. Esiteks kajastasid nii muutuv elutegelikkus kui meedia indiviidi õiguste ja avalikkuse mõjukuse olulist kasvu, mistõttu hakkas eripedagoogidel senisest veelgi enam vaja minema veenmisoskust, et tagada lapsevanema nõusolek soovitava õpiabi või sekkumisega. Teiseks avasid eraisikud ja ühingud koostöös kohalike omavalitsustega leevendunud piirangute ning esmalt inflatsioonilise rubla (1986–1992), järgnenud krooniaja alguses aga välisabi kaalukal toel uusi õppeasutusi korvamaks riikliku süsteemi vajakuid. Mõned neist, nt kurtide viipekeelse õppe ning keskmise intellektipuude ja autismiga laste õppeasutused vajasid (ümber) kvalifitseeritud tööjõudu. Nimetatagu siinkohal üleminekuajal loodutest vaid mõnda: Astangu kutse-rehabilitatsioonikeskus, Laagna ja Heleni kool Tallinnas, Herbert Masingu ja Maarja kool Tartus, Rakvere Lille ning Võru Järve kool, Tallinna Vanalinna hariduskolleeegium, Tartu lastekodu (praegu lasteaid Nukitsamees). Osakonna vilistlasi leiab nende asutuste rajajate hulgast: Linnu Mae, Krista Eller, Lea Pilme jt. Edasi, Karl Karlep ja siinkirjutaja kaasati terminiloomesse, mis läbi üllitasime 1986.

Foto 1. TÜ eripedagoogika õppejõud 1. sept 1985 (vasakult): Tiiu-Kai Aunapuu, Eha-Mai Viitar, Karl Karlep, Ants Reinmaa, Tiiu Puik, Jaan Kõrgesaar (TÜM).

aastal esimese eriala terminoloogiavihiku⁴ (järg avaldati „Hariduse ja kasvatus sõnaraamatu“ koosseisus aastal 2014). Eripedagoogika osakonnas aastail 1995–2005 viljeletud käitumisraskuste valdkond oli toeks nn Tootsi klasside avamisele käitumisraskustega õpilaste tarvis alates 1997. aastast. 1988. aastal asutati vilistlase Linnu Mae eestvedamisel Eesti Logopeedide Ühing, 1990. aastal vilistlase Vello Saliste algatusel Eesti Eripedagoogide Liit. Mõlema kutseühingu juhtorganites, õigusloomes, erialastes algatustes ja kutsete andmises osalesid aktiivselt eripedagoogika õppejõud. 1982. aastal Kaarel Kotsari algatatud vaegkuuljate rehabiliteerimise programmist lahkus 1980. aastate lõpul elavnenud eesti viipekeele uurimine, arendamine ja õpe, mille kauaseks kõneisikuks kujunes eripedagoogika õppejõud Regina Paabo; uuel aastatuhandel on seda valdkonda edendanud Mari Reilson.

Kaheksakümnendad läksid sujuvalt üle üheksakümnendateks selles osas, et ülima vaesuse kiuste säilitati üldjoontes nii erivajadustega laste koolide kui tavakoolide ja koolieelsete asutuste võrgus-

⁴ Jaan Kõrgesaar, *Pedagoogika terminoloogia: defektoloogia* (Tartu Ülikool, 1986).

tik. Teisalt kahanesid samm-sammult haridust haldavad ja toetavad süsteemid alates Vabariiklikust Õpetajate Täiendusinstituudist (hilisem Eesti Hariduse Arenduskeskus). Mitme ametnikuga osakond ministeeriumis asendus ühe kaasamisnõunikuga. Ühiskonnas kahanes samm-sammult meditsiinilis-pedagoogiliste nõustamiskomisjonide ja alaealiste asjade komisjonide roll. Esimene uut tüüpi õppenõustamiskeskus avati Pärnus 1993. aastal (Anne Villaar; samateemaline „uus laine“ lähetati ellu euroraha toel 2008. aastal). Inflatsioonilise rubla asendudes väheste kroonidega kadus mõte rajada ülikoolis õppevaraloomeks arendus- ja juurutuslabor. Igal teisel-kolmandal aastal suleti mõni „eriõppeasutus“, enamasti elanikest tühjenevas perifeerias, samas kui uusi avati või olemasolevaid renoveeriti peamiselt suuremates linnades ja nende lähiümbruses. Nõukogude ajal aastakümneid toiminud kaitstud töökohtade (vaegnägijate ettevõtte; konkurentsivõimetud ehitusettevõtted) kadudes ning kutseõppeasutuste väljasuremisohus hakati vähehaaval õpetama kas uusi või senisest laiemaid erialasid ja haarama kutseõppesse raskemate puuetega noori (teema, mis taaskajastub 2014/2015. aasta tööhõivereformis). Vaegkuuljate õppes lisandus nn oraalmeetodile viipekeelne ja kombineeritud õpe, vaegnägijaid hakkas toetama sünteeskõne. Sujuvalt nõrgenes või kadus harvaesinevate hariduslike erivajadustega koolide ja professionaalsete kogukondade side Vene metropolide arenduskeskustega, spondeeritud või spondeerivad asendajad leiti jõukamast põhjast (nt Soome vaegnägijate arenduskeskus, Perttula eriametikool, Haapaniemi kool) ja läänest (nt Taani ja Norra erivajaduste-arenduskeskused).

1990. aastate alguses tekkisid koolitusturule konkurendid. Esiteks kandsid Tartu ülikooli eripedagoogide väljaõppe kõrval suuremal või vähemal määral hoolivusaadet nii Tartus kui ka Tallinnas asutatud sotsiaaltöö eriala ning Tallinnas 1993. aastast õpetatav eripedagoogi-nõustaja eriala. Mõnelegi noorele sobis ja sobib mõte pedagoogilisest, kuid mitte „päris“ õpetaja tööst. Teiseks hõrendas 1990. aastate lõpetajate loendit vastne reisivabadus: paljud üliõpilased siirdusid välisvahetusse ja/või tööle, eeskätt *au pair*’idena.

Bologna süsteemi (nn 3+2, Eestis aastast 2001) rakendamiseni kehtinud viieaastane diplomitööga lõppev õpe oli varasema kogemusega kergesti kohandatav, kui lõpetama asuti magistritööga. Inflat-

sioonilise rubla aja lõppedes algasid seni kestvad raskused edendada kitsaid alakriitilise õppurite massiga õppesuundi. Mõnesse valdkonda pakuti vaid sissejuhatavat kursust, tegelik väljaõpe pidi toimuma töökohas (tüfopedagoogika). Veidi rohkem pakuti eesti viipekeele õppevõimaluse laienemisega surdopedagoogika suunal, niisama kui intellektipuude pedagoogikas. Suure praktilise väljaõppe mahuga logopeedia (laiemalt kogu eripedagoogika suuremahulise ja mitmekeelse praktika) säilitamine on püsiv rahvuskultuuriline eluküsimus, samas on neid mõlemaid tulnud administratiiv-poliitilises liinis pidevalt kaitsta. Nõukogude Liidus erandlik diplomitööga lõpetamise kogemus (eripedagoogid õppisid üldiselt pedagoogilistes instituutides ja lõpetasid eksamitega) kergendas mõnevõrra ka (tagantjärele teaduskarjääri ajutise piduri või ummiktänavana hinnatavat) teadusmagistri ponnistust aastail 1995–2006. Teisalt jättis kraadide segaduse aeg korvamatu augu akadeemiliste põlvkondade järjepidevusse. Vähemalt üks noor eripedagoogika õppejõud jõudis oma 1988. aastaks kogutud kandidaaditöö empiirilist materjali täiendades doktoritöö kaitsmiseni alles 20 aastat hiljem, küllap põimusid venimises aina muutuvad (kõrgenevad) kaitsmisnõuded, vajadus eriala praktiseerida ja kõrgkoolipalgale lisa teenida. Kui Ants Reinmaa hindas 1988. aastal tollase teaduskraadiõppe (nn aspirantuuri) vähese edukuse põhjuseks ka kohapealse kaitsmisvõimaluse puudumist, siis mida tuua vabanduseks üleminekuaastatel ja sealt edasi jätkuvalle kaitsmisvaegusele? Eripedagoogikas lisandub tüüpõhjustele eriala praktiline suunitlus. Pean tüüpõhjusena silmas tipu ümber koonunud ja pürgijail elatist võimaldava teadusrühma puudumist. Nimelt ei saanud kummastki 1992. aastal valitud professorist piisavalt edukat publitseerijat ja uurimistoetuste hankijat, olgu siis takistuseks ingliskeelsuse nõue, lootustandvate noorte keeldumine või loobumine akadeemilisest karjäärist, huvide killustumine või teemade, eriti aga uurimisküsimuste rõhutatud rakenduslikkus. Karl Karlepi ja siinkirjutaja professoriga võrreldes osutus palju viljakamaks ning tsiteeritavamaks neuroloogitaustaga psühholoogiadoktori Aaro Toomela lühikeseks jäänud professoriaeg osakonnas, kuid seda juba uuel sajandil (2002–2009).

Kuivõrd eesti keele keskset logopeediat ja keele algõpet (niisama ka eesti viipekeele keskset) pole laenata ühestki ilmakaarest ega

mõnest teisest keelest, tuleb hinnata Tartu ülikooli eripedagoogika, sh logopeedia õppejõudude kaalukat panust ühiskonda nimelt selles valdkonnas (Karl Karlep, Marika Padrik, Kaja Plado). Lisaks osutatud eesti viipekeele õppele ja arendamisele tooksin esile ka intellektipuudega noorte õppe edendamise TÜ audoktori, nüüdseks Kieli ülikooli emeriitprofessori Wolf-Rüdiger Walburgi toel. Veidi väiksem, kuid siiski ehk märgatav jälg jäi siinkirjutaja katsest edendada käitumisanalüüsi ja käitumisraskuste pedagoogikat. Kokkuvõttes suudeti üleminekuajal jääda püsima ja anda oma panus praktikasse, olgu uuenduslikku või äraproovitud vana head säilitavasse, nii vahetult ülikoolilt ellu kui kaude, tänu vilistlastele. Loomulikult ei saadud läbi valusate tagasilöökidest ja kibestumisest. Teadusmagistrikraadide kaitsmiseni jõuti 1996. aastal, filosoofiadoktori väitekirjadeni alates 1998. aastast. Karl Karlepi kõrgkooliõpikud ilmusid alates 1998. aastast, siinkirjutaja oma – 2002.⁵

Eripedagoogika osakond andis ühiskonnale pädevaid ja hoolivaid asjatundjaid nii murranguaastail kui enne ja pärast neid. Nimelt üleminekuastail õppisid ülikoolis osakonna praegused õppejõud Pille Häidkind ja Merit Hallap. Eripedagoogid, sh logopeedid töötavad alus-, põhi- ja kutseharidusasutustes, väiksemas mahus ka meditsiini- ja ettevõtluses, meie seast leiab juhte, ametnikke ja mittetulundusühingute tegelasi. Mõned välismaale siirdunud on omandanud sihtriigis nõutava erialapädevuse, nimetan siinkohal Stien Raffat Prantsusmaal, Anna-Liisa Sutti Austraalias, Astrid Kauberit ja Suivi Karust Soomes; vilistlane Merli Tamtik sai Kanadas teaduskraadi.

Eripedagoogide kutsestandardi kehtestamiseni jäi 1988. aastal 26 aastat. 25 aastat hiljem on kokku tuhatkonnast vilistlasest esimesed asutanud endid vanaduspuhkusele.

Jaan Kõrgesaar, knd (pedagoogika), on Tartu Ülikooli Sotsiaal- ja haridusteaduskonna emeriitprofessor

⁵ Jaan Kõrgesaar, *Sissejuhatus eripedagoogika käsitlusele* (Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002).